

Ж.С.Байсарина

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей

Символдың зерттелуіне қысқаша шолу

Мақалада символды қарастырудың жолдары ұсынылған, оның анықтамасы, ғылымдағы зерттеулердегі лингвистер, философтар және тағы басқа зерттеушілердің символ туралы көзқарастары, сондай-ақ оның қасиеті талданып, қалыптасу заңдылықтары мен қызметтік ерекшелектері қарастырылды.

Кілтімі сөздер: символ, символ мәселесі, әлемді қоршаған заттар, танымдық принцип, тілдегі заңдылықтар, мәдениет семиотикасы, мәдени феномен, жеке тұлға, ақиқат туралы жаңа білім.

Тіл қойнауында жасырын жатқан және бір қарағанда байқала бермейтін байланыстар мен қатынастарды зерттеу қазіргі лингвистикада біртіндеп тұрақты орын алып келе жатыр. Барлық тілдерге қатысты заңдылықтар мен жалпылық сипаттарды анықтаудың тіл теориясының дамуына өзіндік ықпал ететіндігі сөзсіз. Әрбір халық әлемді оларды қоршаған заттарды өзінше елестетіп, қабылдайды. Себебі әр елдің тарихы, төл мәдениеті, ұлттық таным мен талғамы, тілі, діні әртектес болып келеді. Әр тіл — өз ұлтының бойтұмарындай қасиетін белгілейтін таңбалық жүйе. Тіл адам үшін қарым-қатынас және танымдық қызмет атқаратын механизм ғана емес, ақиқат әлемі туралы ақпарат беретін саналы құбылыс.

Әдетте ғалымдар тілдегі заңдылықтар мен олардың мәнін анықтау барысында тілдің таңбалық қасиетіне сүйенеді. Атап айтқанда, тіл ерекше таңбалар жүйесі ретінде өзге таңбалар жүйесінен өзінің құрылымдық принципі арқылы ерекшеленеді, сонымен қатар жалпыланған таңбалар, үлгілер (модельдер) мен олардың байланыстар жүйесі және сол жүйенің шынайы көрінісі ретінде анықталады. Ал семиотикада *таңба* деп әдетте қоршаған ортаның затына ұқсайтын кейбір материалдық затты атайды, яғни түрлі символикалық құралдар жүйесі адамға тән таным процесі барысында жинақталатын сыртқы дүние үлгілері деп қарастырылады [1].

Символ мәселесі, оны әр кезеңде зерттеп, зерделеу XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында дүниеге келген «символизм» ағымынан ғылымда бұрынырақ пайда болған. Әр кезең зерттеушілері «символ» табиғатын өзінше зерделеп, оның ерекшелігін, даму тарихын, әр ғылым саласында айқындауда зор үлес қосып, тіл білімінің өзекті мәселелерінің біріне айналған.

Символдың табиғаты мен мәнін мәдени феномен ретінде қарастыру XX ғ. Э. Кассирердің символикалық форма теориясының пайда болуы символды зерттеуге деген үлкен қызығушылықтан туындап отыр. Кассирердің теориясы бойынша, символ дегеніміз — априорлы логикалық құрылым. Кез келген халықтың бағалау жүйесінде символизмнің өзгеріссіз орын алуы зерттеулер тарапынан үнемі қызығушылық тудыруда. Символ Ежелгі Грецияда (гр. тілінде *symbolon*) белгілі бір қоғамдық топ мүшелерінің, құпия қоғамының шартты белгісі ретінде танылған. Қазіргі кезде символ мәдениетті тануда, «құпия» ақпаратты жеткізуші құрал ретінде ең жоғары дәрежеде тұр. Сонымен қатар қоршаған орта, әлем туралы ақпарат беруде, сөз, фраза, мәтіндерде символ таңба ретінде көрінеді [2].

Символ ертеден адам өмірін, оның санасын, болмысты қабылдауын, тұрмыс-тіршілікке қарым-қатынасын анықтап, маңызды роль атқаратын категория. Адам арқылы болмысты нақтылау және

меңгеруде ол ұзақ және күрделі даму процесіне ұшырады. Бір қарағанда символизм дін мен саясатта ғана көрінетін тәрізді. Бірақ, шындығында, барлық мәдениет, жеке тұлғаның мінез-құлқын, жүріс-тұрысын символизммен толықтырады. Осы себептен, символды зерттеуге әр ғылым саласында: философия, семиотика, психология, тіл білімінде т.б. көптеген еңбектер арналған.

Мәдениеттегі символды анықтауда әр түрлі амал-тәсілдер қолданылған және символды зерттеуде мынадай негізгі бағыттарды айтуға болады:

- мәдениет семиотикасын: К.Г.Юнг, Э.Сепир, Ю.М.Лотман, Б.А.Успенский, В.В.Колесов, А.Ф.Лосев, В.Н.Топорок, А.А.Зализняк;
- семантикалық типологияда: Э. Бенвенист, М. М. Маковский, О.Н.Трубачев, А.Голан;
- әр мәдени дәстүрлердегі символдарды зерттеуде: Цв.Тодоров, В.Н.Топорков, Ю.С.Степанов.

Зерттеу еңбектерінде терминологиялық дәлсіздіктер көптеп кездеседі де, символға ешқандай да нақты, бірегей анықтама әлі күнге дейін берілмеген. Тіпті бір ғана зерттеу жұмысының өзінде келеңсіздіктер кездеседі. Мысалы, А. Голанның «Миф и символ» еңбегінің кіріспесінде «таңба мен символ, графема мен идеограмма» терминдеріне ешқандай да ерекше айырмашылық көрсетілмеген. Сол сияқты символизмнің көрнекті өкілі әрі теоретигі А.Белыйдың бір өзі символға 23 түрлі анықтама берді. Бұнда ол символды, ең алдымен, «тұтастық, бірлік»(1-анықтама) деп ұқтырады да, ары қарай «эмблемалар бірлігі» (2-анықтама), «форма мен мазмұнның бірлігі» (12-анықтама), «сана мазмұны — шығармашылығының бірлігі» (5-анықтама) [2; 84] деп қарастырады. Бұл байламдарды символдың жеке өзіне берілген анықтама деуден гөрі, оның жеке қасиеттерінің сипаттамасы деп қабылдау жөн сияқты. Сондықтан біз үшін бұл байламдардың ішінен «символ — тұтастық, бірлік» деген анықтама маңызды және ғалымның «Шындық өмір танымдық және шығармашылық символдандыру процесінде символға жақындайды» (16-анықтама), «Біздің тірліктің мәні таным мен шығармашылықтың символикалық заң-тәртіптерінің иерархиясында анықталады» (20-анықтама) деген байламдары да ойлантады [3].

Символ проблемасын жеті зерттеген академик А.Ф.Лосев табиғатты, қоғамды, тіпті бүкіл әлемді «символдар патшалығы» деп анықтап, символ атаулыны қолданылу саласына қарай: 1) ғылыми, 2) философиялық, 3) көркем, 4) мифологиялық, 5) идеологиялық, 6) діни, 7) табиғат, қоғам және бүкіл әлем символдар патшалығы ретінде, 8) адамға тән мәнерлеу символдары, 9) сыртқы техникалық символдар деген типтерге жіктейді [4]. «Символ» терминінің тарихы жалпыға бірдей түсініктілігімен адастыратынын айта келіп, зерттеуші символ атаулының кейде тым қарапайым, табиғи құбылыстарға таңыла беретініне қынжылып, мысалы, «жапырақты — күздің, найзағайды — нөсердің символы» деп қабылдаудың өрескелдігін ескертеді [4]. Әрине, символтану тарихындағы мұндай көзқарастардың да себеп-салдарсыз болмағаны белгілі. Ал шын мәнінде символды таза субъективтік тұрғыда ғана түсіну қателікке ұрындыратынын, онда философия ғылымында да, әдебиет пен өнер теориясында да символға орын қалмайтынын ескертетін А.Ф.Лосевтің пікірін ерекше айтуымыз керек.

Мұның өзі «символ» ұғымының күрделілігімен де, ерекшелігімен де байланысты. Символ мәселесіне ерекше көңіл бөлген зерттеуші В.В.Мантатовтың сөзіне жүгінсек: «Символ» ұғымы — ғылым тарихы мен мәдениет тарихы көрсеткендей, әлдеқайда терең және жан-жақты ұғым, оны Гельмгольцтей таза интуитивті үстіртін таныммен де, орыс символистеріндей мистикалық сипатпен де айқындауға болмайды» [5].

Символ туралы ой қозғау Аристотель мен Платоннан бастау алса да, ғылыми тұрғыдан анықтама берген И.Кант, себебі классикалық антика дәуірі мәтіндеріндегі символ ешқандай объектіге қатыссыз, өзімен-өзі, өзінің таза заттық образдылығында кездеседі. Ал немістің классикалық философиясында «символ» екі бағытта танылды: экспрессивті-көрнекті және бейнелі-объективті. Канттың түсіндіруінде, символ — эстетикалық идея, бейнелеудің арнайы түрі, «көрінбейтінді, мүмкін еместі жеткізуге тырысатын бейнелеудің арнайы түрі, анығында, ақылдың идеяларына сәйкес келетін пайымдау» [6].

Гегель символ туралы былай дейді: «Символ өзі үшін өмір сүрмейтін, барынша кең және жалпы мағынада түсінілуді қажет ететін, пайымдалатын сыртқы болмыс». И.Кант, Д.В.Шеллинг, Г.В.Гегель, И.В.Гете символды ақиқат құдіретін тану жолы деген көзқараста болды және символ табиғатын идея мен образдың ұқсастығы деп пайымдады. Бұл идеяны П. А. Флоренский, ал батыс ғалымдарынан М.Хайдеггер, Э.Гуссерлю, Ф.Уилрайт жалғастырды. Платон символды мифтен ажырата түсіну керектігін көрсетті [5].

Символдың романтикалық теориясының қалыптасуында Ф.Крейцердің «Символика и мифология древних народов» атты еңбегінің ролі ерекше болды. Ол ежелгі грек мифологиясы материалында символ типтерінің классификациясын жасады. Форманың шексіздіктің тікелей көрінісі бола алмайтындығын, тұйықтығын көрсететін мистикалық символдар; символдың мағыналық шексіздігін қарапайымдылыққа, тұйықталған формаға сыйдыруға тырысатын пластикалық символдар т.б. деп бөлді [7].

Мәдени жүйедегі символдың зерттелуін қарастырған Ю.М.Лотманның айтуынша, символ — «мәдениет жадысындағы маңызды механизм». Ол кез келген, тіпті өмір сүріп отырған дәуірдегі мәдениет те, тіпті кез келген лингвосомиотикалық жүйе де символға өз анықтамасын бермейінше, өзінің толыққандығын сезбейді. Символ бейнелеу тұрғысынан да, мазмұн тұрғысынан да әрқашан семиотикалық контекстен анық ажыратып алуға мүмкіндік беретін, белгілі бір өзіндік тұйықталған мағынасы және анық белгіленген шекарасы бар мәтіннен тұрады. Символ ешқашан белгілі бір мәдениет кезеңіне тән емес, ол әрқашан бұл өткелді кешіп өтіп, өткеннен болашаққа сапар шегеді, басқаша айтсақ, символ мәдениеттің тұрақты элементі деп пайымдайды [8].

Символ мағынасының жинақтылығы мен тең құқылығын неміс классикалық философы Д.В.Шеллинг қарастырған. Одан кейін А.Ф.Лосев «символ ішкі және сыртқы идея мен бейнені шындық» деп көрсеткен. Д.В. Шеллинг пен Ф.Крейцер символдың «сәттік тұтастығын», тікелей әсер ете алатын қабілет-қасиетін және құрылымының табиғилығын атап өтіп, бірдей көзқараста болды.

Ал, Гегель романтиктерге қарсы шығып, символдың құрылымындағы рационалистік, таңбалық сипатқа баса назар аударып, ерекше мән береді. «Символ, ең алдымен, қандай да бір таңба» деп білген Гегель оның шарттылығын, рухани еркіндік бермейтінін атап көрсетеді.

Батыс философиясында неокантшыл Э. Кассирер символды бүкіл адам әлемін қамтитын кең ұғымға айналдырды. Адамды «символикалық жануар» деп, ал өнер, тіл, миф пен ғылымды символикалық формалардың мәні, адам олар арқылы өзін қоршаған хаосты реттейді деп санады [9].

Психоаналитик К.Г. Юнг, З. Фрейдтің символды психопатологиялық белгі деп санайтын тұжырымына қарсы шығып, адамдық символиканың барлық байлығын санадан тыс ырықсыз құбылыстардың тұрақты фигуралары ретінде (оның ішінде архетиптер) түсіндіреді [10].

Символдық мәнді аша түсу мақсатында мына бір пікірге мән беру қажет сияқты. Зерттеуші Т. Сулова символ табиғатының идеялық-образдық және мағыналық жалпы мәнін қарастыра келе, «... жинақтаудың символикалық формалары — адам есінің ұйыған қою талшықтары ... Символ шындықты сірестіре жинақтау, тірліктің жаңа мағынасын тудыратын модель ретінде көрінеді» [11] дей келіп, белгілі ғалым Ю. Лотманның мына пікірін келтіреді: «Символ — бір дәуірді екінші дәуірмен байланыстыратын семиотикалық конденсатор (өткізгіш)» [8]. Т. Сулова символға осылайша ерекше тарихи мән береді де, өзі мынадай анықтама ұсынады. «Символ — шындық өмірдің мағыналық мәнін көркем образда қоюландыру жолымен іске асатын шындықты жинақтаудың *белгілік табиғаты бар, шартты* көркем формасы». Осы пікірдегі «жинақтаудың шартты көркем формасы» деген қорытынды символдың салмағын арттырады және «белгілік табиғаты бар» деген ойға да назар аударған жөн.

Міне, осылайша, символ, қашан да болсын, бір-біріне қарама-қайшы келетін ойлар мен көзқарастар тудырады, себебі символдың табиғаты қарама-қайшылықтар мен құпиялардан тұрады.

Ғаламның тілдік бейнесі аясында ғана ұлттық менталитеттің ерекшелігі байқалады. Халықтың мәдениетін, дүниетанымын білдіретін ең негізгі белгісі символ болып табылады. Бұл пайымдау бірқатар ғалымдардың ұстанымы (В.А.Маслова, Ю.Д.Апресян, Л.Ю.Буянова, О.А.Корнилов, Е.С.Яковлева т.б.) [12].

«Этимологический словарь русского языка» атты М. Фасмер сөздігінде «символ» сөзінің гректің «таңба» сөзінен шыққандығы жайлы мынадай анықтама берілген: «қысқарту, қысқартылған мазмұндама; дерексіз ұғымның заттық көрінісі» [13].

Н.Д.Арутюнова символды семиотикалық ұғым деп қарастырып, таңбадан айырма белгілерін көрсетеді.

Ю.С.Степанов символды ғылыми түсінік емес, оның мағыналылығы мен шынайылығын поэтикалық жүйе шеңберінде «этика» ұғымы деп түсіндіреді.

С.С.Аверинцев «Әдеби энциклопедиялық сөздікте» символға мынадай анықтама береді: «Өнердегі символ өзімен астарлас, бір жағынан, көркем бейнемен, екіншіден, таңба мен аллегорияны салыстыра ашатын әмбебап эстетикалық категория» [9].

Ю.А.Гвоздарев сөз-символды «сөзде қалыптасқан және тілде үнемі айтылатын заттық символдың, заттық бейненің белгілі бір оқиғамен айшықталатын халыққа тән көрінісі» деп айтқан [14].

Психолог, философ А.Г.Спиркиннің айтуынша: «Ол өзінің артына өзге бір затты, не өзге бір құбылысты жасыратын, мағынасы белгілі бір нәрсені символдаумен байланысты болатын белгілі бір нысан, сөз, әрекет. Символ өзінен өзге бір нәрсеге ұқсайды. Символ сананың түсіндіру (талдау) әрекеті. Символға символданған құбылыстың мазмұнынан тысқары шығатын идеялық мазмұн тән» [15].

Ағылшын этнографы, фольклорисі В. Тэрнер символ теориясы мәселесіне байланысты мынадай тұжырым айтқан: «Мәдениет өлкесіне символдық негізді өрнектейді және символдардың бір-бірімен өрілуі тек қана табиғи орта туралы хабар бермей, сонымен бірге этникалық, эстетикалық ұғым, түсінік, тәрбие жайында бай мәлімет берерліктей қойма болып табылады. Әрбір символ — ақпарат қазынасы» [16].

«Символ» терминін әр түрлі авторлар әр қырынан таныған. Орыс ғылымында В.И.Еремина символды ән-жыр жанрындағы «тұрақты бейнені көркемдейтін, белгілі бір поэтикалық әсерді білдіреді және символ бір мағыналы, мазмұны тұрғысынан күрделі» деп қарастырған. Еремина мен Черданцеваның лингвистикалық еңбектерінде символ әр түрлі тұрақты тіркестерде кездесетін мағыналық сөздер делінген. Бұдан шығатын қорытынды — символ ауыспалы мәндегі фразеологизмдермен де байланысқа түседі [17]. Орыс ғылымында символдың пайда болуын алғаш рет Н.И.Костомаров зерттеп, оны тек стилистикалық категория ретінде қарастырған, яғни ұлттық лириканың ерекше көрінісі деп білген. Костомаровтың бұл көзқарасы неміс романтиктерінің пікірімен сәйкес келіп, ол символиканың пайда болуы мен дамуын халықтың ойлауы және рухани ерекшелігінің көрінісі деп көрсеткен. Өзінің «Об историческом значении русской народной поэзии» атты кітабында ән-жырдың, символдың шығу тегінің себебін және оның халықтың тұрмысымен байланысты екенін айтады. Халық символикасы мәселесін А.А.Потебня де қарастырған, ол символиканың пайда болуы мен дамуын тілдің даму заңдылықтарымен түсіндіреді. А.А.Потебня: «Сөз түсіндіру символы болғандықтан, символды тілден бөліп тастау мүмкін емес», — дейді. Кез келген сөзде бейне бар, ал кез келген символ мифпен байланысты, сондықтан да символды тілдің лексикалық дамуы деп тұжырым жасайды [18].

«Қысқаша әдеби энциклопедияда» [19] және «Философиялық-энциклопедиялық сөздікте» [20] символға берілген сипаттамалар бір ыңғайда болып келеді: «Символ (гр. *таңба, тану белгісі*): 1) ғылымда — таңба, 2) өнерде — көркем образдың еншілес категорияларымен: бір жағынан — таңба, екіншіден, аллегориямен қатар алып салыстыру арқылы анықталатын әмбебап эстетикалық категория. Кең мағынасында символ дегеніміз — образ, өзінің таңбалық аспектісінде алынған образ, ал таңбаның өзі бұл жерде образдың таусылмайтын көп мағыналылығымен, табиғилығымен ерекшеленеді.

Заттық образ бен терең мағына символдың құрылымында бір-біріне елестетуге болмайтын екі полюс ретінде көрінеді, әрі олар екі айрылып, символ тудырады» [8].

Демек, «символ — жинақтау» деген тұжырымға ойлана қараған жөн. Байтұрсыновтың «бұл лебіз мағынасы мен астыртын мағынасының жинағы» деген пікірінің де жаны бар. Символ ешқашан бір мағына шегінде қалып қоймайды, оның мағыналық өрісі шексіз кең. Символ қай жағдайда да сол заттың өзінен басқа затқа мегзеу, оның шегінен асу. Бір құбылыс келесі құбылыстың мәні арқылы ашылса, екі құбылыстың өзара әсерінен, әр тарапты байланыс-қатысынан *ақиқат туралы жаңа білім* туады. Бұл ақиқат — жинақталып барып туған жаңа ақиқат, ап-анық, түсініктірек, алдыңғы екі құбылыстан да мәндірек, сүзілген ақиқат. Мысалы, *қос аққу* символы сол тұрған қалпында махаббаттың, адалдықтың нақ өзі екені туралы ақиқат болып адамдардың түсінігіне сіңісіп кеткен. Символдың мәні мен күші — осында, әрі қою әрі анықтығында.

Ал қазақ ғылымында символды зерттеу өз бастауын Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Қ.Жұбанов, Ә.Марғұлан, М.Әуезов, С.Мұқанов еңбектерінен алса, осыған жалғас ғылыми көзқарастарды тілші-ғалымдар І.Кеңесбаев, Ә.Т.Қайдаров, Е.Н.Жанпейісов, Т.Жанұзақов, Н.Уәлиев, Р.Сыздықова, С.Е.Жанпейісова, Б.Ақбердиева еңбектерінен көруге болады. Ал этнограф-ғалымдар Х.Арғынбаев, Ө.Жәнібеков, С.Қасыманов, А.Сейдімбек еңбектері тілдік деректердің уәждемесін анықтауға көмектесіп қана қоймай, қазақ мәдениетіндегі ұлттық символдар табиғатын тануға, саралауға жол ашады. Бұл еңбектерде *символ* сөзінің орнына кейде *белгі, нышан, рәміз* сөздері қолданғандығын, осылайша әрбір таным-түсініктің символдық мәнін көрсетіп отырғанын айта кеткен жөн. Алайда бұл

зерттеушілердің көпшілігінде дерлік символ табиғатына толыққанды теориялық талдау жасалынбаған, тек символдың жеке категорияларына қатысты сөз қозғалады.

Академик Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» еңбегінде бұған жалғас Қ.С.Дүсіпбаева, Р.Ә.Авакова, этнолингвист-ғалым Е.Жанпейісов, профессор Ж.А.Манкеева, академик Ә.Т.Қайдаров, Б.Өмірбеков, З.Т.Ахтамбердиева еңбектерінде кейбір этнографизмдер мен түр-түс атауларының символдық мағынасы, сан атауларының символдық мәні, символ мәселесі, символдардағы әлемнің тілдік бейнесі, рухани мәдениет пен материалдық мәдениетке қатысты этнографизмдердің символдық мәні айқындалып, материалдық мәдениет лексикасына қатысты символдық сипаттағы этноатаулар зерттелген. Көптеген этномәдени атаулар мен символдық мәнге ие фразеологизмдер сипаты Р.Сыздықтың «Сөз құдіреті», «Көркем мәтінді лингвистикалық талдау», Н.Уәлиұлының «Фразеология және тілдік норма» еңбектерде көрініс табады. Сол сияқты осы мектепті жалғастырушы Г.Смағұлованың «Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық мәдени аспектілері» еңбегінде символдық мәнге ие фразеологизмдер сипаты, Б.Қ. Ақбердиева мифтік танымға негізделген символдар, Ж.Ә.Акимешева ою-өрнектердің таңбалық табиғатының уәждемесін ашып, оны символдық графика тұрғысынан қарастырып, А.Қ.Сейілхан халықтық эстетика мен сұлулық символизмдері, Қ.Т.Қайырбаева еңбектерінде символды лингвистикалық тұрғыдан тілдік таңба ретінде ұлт мәдениетімен сабақтас жүйеде қарастырып, символдық мағынаның қалыптасуына әсер ететін экстралингвистикалық факторлардың негізінде құнды рухани қазына мәтіндерінің танымдық мазмұнын қысқа да нұсқа түрде сақтап жеткізетін тілдік құралдардың бірі символ деп қарастырған. Сол сияқты Б. А. Жетпісбаева мен Л. Ж. Мұсалы көркем әдебиеттегі символ мәселесінің зерттелуін, А.С.Айқұлова қазақ символдарының аудармада берілу жолдарын зерттеген.

Ал символдың когнитивтік сипаты Қ.Ә.Жаманбаеваның «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана» атты монографиясында айқындалып, теориялық тұрғыдан анықтама беріледі. Ғалымның көрсетуінше, «ішкі терең қажеттіліктер символдар арқылы оянады. Бұл процесс санаға эмоция арқылы белгілі болады. Енді өз кезегінде сана ішкі қажеттілікті қанағаттандыру үшін қайтадан символдар дүниесіне жүгінеді. Сөйтіп, терең негізі бар қажеттіліктердің сипаты символдар арқылы анықталады. Яғни сана сыртқы факторларға таңдаулы түрдегі тәуелділігін немесе ішкі өсу, жетілу қажеттілігін белгілі бір модельдің, форманың бойына жинақтау арқылы шешеді» [21].

Қазақ тіл білімінде заттар мен құбылыстардың семиотикалық мәні, ұлттық символдар сипаты, мәдениеттің этнотаңбалық мәні туралы барынша тұжырымды көзқарастарды этнограф-ғалым М.С.Мұқанов еңбектерінен көруге болады. Бұл бағыттағы зерттеулер өз жалғасын К.Ш.Нұрланованың «Человек и мир — казахская национальная идея» монографиясынан, Ж.К.Каракузова, М.Ш.Хасановтың «Космос казахской культуры» еңбектерінен табады.

Символдың әр түрлі семиотикалық жүйелерде көрсетілуі, яғни мифтерде, өнерде, дінде, әдебиетте, фольклорда, және әр кезеңдегі мәдениетпен, халықтың символдың қиысуы көптеген символикалық сөздіктерден көрініс тапты: кейбір сөздіктер символды жекелеп немесе бірнеше негізде топшылайды, мысалы, «The book of symbols» еңбегінде Гераи англо-саксондық символдардың таксомониясын жазады, «Lexicon alter Symbole» еңбегінде Купер көне символдарды, «Lexicon der Symbole» Бауэра символдарды көне, үнді, американдық үндістер символы, ежелгі грек символдары, христиандық, ертегілік, магиялық, астрологиялық, алхимикалық, таро символдары және күнделікті қолданыстағы символдар деп қарастырған. Басқа да сөздіктерде, Шевальенің «Dictionnaire des Symboles», Бидерманның он томдық «Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens», «Knaurs Lexikon der Symbole», Эда де Врисаның «A dictionary of symbols and imagery» еңбектерінде тілдік бірліктерді символикалық мағынаның барлық жиынтығында қарастырған. Әр мәдениет пен цивилизацияда түр-түс символикасы, сандық символика, геральдикалық, вегетативті, минералды, териоморфты, тағы басқа жеке сөз (ұғымның) символикалық аспектілері қарастырылған. Бұл сөздіктер тарихшылар, археологтар, тілшілер, психологтардың біріккен пәнаралық еңбектерінің жемісі.

Осы тұрғыдан символ психосоциологтар, философтар, этнограф, әдебиеттанушылар тұрғысынан қалыптасқан. Зерттеушілер символды әр ғылым саласына байланысты мақсатпен қарастырғанмен, кейбіреулері символды адам танымынан тыс дүниені бейнелеу, идеяны көрнекті тілдік модель арқылы көрсету деп біледі. Алайда біз «символды» жеке тұлғаның еркіне қарай емес, ол халықтың көзқарасын, таныммен, бірлікте қарайтын, тілге қатысы жағынан символдарды тәртіпке келтіруге болады» дейтін А.А. Потемняның және А. Гумбольдтың «Символ» ұғымы тілде, сөз жоқ, кең» деген пікіріне сүйенеміз [18].

Әр мәдениеттің интеграциялық қызметі символдың тұрақтылығымен байланысты. Белгілі бір дәуірге тән символдар барлық салаларда таңбалық жүйеге қатысты табылады. Сондықтан символ сөздер дегеніміз – күрделі құрылымды тілдік таңба, ал санадан тыс бейақиқат дүниенің, шындық өмірдің, эстетикалық әлемнің тілдік бейнесі, ерекше мәдени мазмұнға ие таңбалар жүйесі. Зерттеушілер символды әр ғылым саласына байланысты мақсатпен қарастырып, кейбіреулері *символды* адам танымынан тыс дүниені бейнелеу, идеяны көрнекті тілдік модель арқылы көрсету деп біледі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Солнцев В.Н.* Язык как системно-структурное образование. — М., 1971. — С. 93.
- 2 *Савицкий В.М.* Английская фразеология: проблемы моделирования. — Самара, 2006.
- 3 *Белый А.* Символизм и миропонимание. — М., 1994. — С. 528 с.
- 4 *Лосев А.Ф.* Реалистическое искусство и проблема символа. — М., 1994. — С. 293.
- 5 *Мантатов В.В.* Образ, знак, условность. — М., 1980.
- 6 *Кант И.* Сочинения: В 6 т. — Т. 5. — М., 1966. — С. 564.
- 7 *Крейцер Ф.* Символика и мифология древних народов. — М., 1973. — С. 502.
- 8 *Лотман Ю.М.* Внутри мыслящихся миров. Человек-текст-семиосфера-история. — М., 1996.
- 9 *Кассирер Э.* Философия символических форм. — М., 1923.
- 10 *Юнг К.Г.* Архетип и символ. — М., 1991.
- 11 *Сулова Т.* Проблемы художественной условности в современной эстетической теории: Дис. ... канд. филол. наук. — М.: Изд-во МГУ, 1990. — С. 127.
- 12 *Маслова В.А., Маслова В.В.* Лингвокультурология. — М., 2001. — С. 208.
- 13 *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. — М., 2001. — С. 210.
- 14 *Гвоздарев Ю.А.* Слова-символы в русской фразеологии // Проблема лексики и фразеологии. — Л., 1975.
- 15 *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание. — М., 1972. — С. 333.
- 16 *Тэрнер В.* Символ и ритуал. — М., 1983. — С. 277.
- 17 *Уэлиев Н.* Фразеология және тілдік норма. — Алматы, 1998.
- 18 *Потебня А.А.* О некоторых символах народной поэзии. — Харьков, 1914.
- 19 Краткий словарь литературоведческих терминов. — М., 1978. — С. 347.
- 20 Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М., 1989. — С. 581.
- 21 *Жаманбаева Қ.Ә.* Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. — Алматы: Ғылым, 1998. — 52-б.

Ж.С.Байсарина

Краткое исследование символа

В статье предложена детальная разработка символа, определяется его понятие. Символ исследуется с точки зрения лингвистов, философов и др. ученых, т.е. анализируются его свойства, закономерности формирования и особенности функционирования.

Zh.S.Baysarina

Brief study of symbol

Symbol is the most important semiotic system. It has been investigating in linguistics for many years. This article is devoted to detailed working up of symbol. Comparative points of view of investigators: linguists, philosophers, etc, its definition and investigation, pattern of forming, peculiarities of functioning are given too.